

ПОЛИТИЧКО ПАГАНСТВО КОД СРБА

Оглед из политичке антропологије

Сажетак: Рад проучава политичко паганство уз ослонац на категоријални апарат политичке антропологије који омогућава најбољи теоријски приступ овој теми. Први део рада садржи образложење антрополошког приступа теми, те политичко-антрополошког метода који се користи. У другом делу се излаже природа политичког паганства и то преко његове структуре и облика испољавања у како у општем теоријском смислу тако и као феномен модерног доба. Трећи део представља конкретно истраживање унутар српског политичког друштва крајем двадесетог века и оно покушава да пружи допринос у потрази за узроцима политичке и друштвене хаварије Срба у том периоду.

Кључне речи: политика, паганство, Срби, власт, рат.

УВОД

А кад се деси да се небо наоблачи и стане да дува млак и нездрав јужни ветар, који доноси задах морске трулежи, градске нечистоће и смрада из невидљивог пристаништа, онда живот у ћелијама и на дворишту постаје заиста неподношљив. Мучан задах не долази само из пристаништа него удара из свих зграда и предмета; изгледа да сва земља коју је притисла Про-

клета авлија лагано трули и пушта неку воњу која човека трује, да му залогај гркне и живот омрзне. Хуји ветар и као невидљива болест пада по свима. И мирни људи се уплахире и почињу у неразумљивој раздражености да се љутито крећу, тражећи кавге. Тешки сами себи, хапсеници изазивају своје сапатнике или стражаре који су у тим данима и сами раздражљиви и кивни на све. Живци се затежу до бола или нагло попуштају у опасним праскањима и безумним поступцима. Искрсавају оштри, безразложни сукоби, настају и за саму Проклету авлију необични испади.

Иво Андрић

Паганство има два вида испољавања: као свемоћ и као немощ. Паганска свемоћ се огледа у активној деструкцији другачијих облика човековог живота, јер због дубоког уверења у сопствену савршеност ништа што је „другачије” и нема смисла да постоји. Паганска немощ се исказује у човековој способности да бесконачно трпи и подноси зло бирајући такав облик егзистенције као кључно и непроменљиво животно искуство. Само у свом првом виду испољавања, због активног односа према свету у којем се налази, паганство се јавља као политички феномен, и такво се разматра у овом раду.¹ (Чедомир Чупић, 2001: 8)

Ретроспекција политичко-историјског развоја указује да су политичка друштва, од мноштва архаичних заједница све до савремених држава, настајала на два начина: добровољним удруживањем у миру и наметањем доминације спољашњим освајањем. Ови политички процеси се морају посматрати јединствено, јер су испреплетени и просторно и временски, а представљају механизам на основу којих се смањује број политичких јединица у свету. Дакле, политичко паганство се препознаје као политика оног

¹ „Нигде се тако свеобухватно, систематично, организовано и скоцентрирано не испољава зло као у политици. У политици заснованој на злу имамо посла с организованим злом. Ово зло подједнако разорно делује и на појединце и на целокупно друштво...”

друштва, којем рат са „другима” представља основно политичко средство и највиши степен рационализације политичких односа. Политички етос паганских друштава се састоји од особина „које припадају тамнијим странама људске природе. Оних, на пример, које почивају на страху и слепој жељи за сигурношћу, макар и без слободе, на доминацији и подјармљивању других, на тежњама ка моћи и њеном гомилању, или на безобзирној материјалној похлепи и себичности”. (Милан Матић, 1995: 7) Друштва која су усвојила политику рата као најбољи начин у потрази за добром, срећом, величином и славом, управо због особине рата као деструкције човековог живота, себе су осудили на, пре или касније, губитак сопствене политичке егзистенције.

Зато се политичко паганство мора разумети као антиполитика чија се исцрпљујућа деструкција насиљем, ма колико оно било „успешно” у одређеном времену, враћа свом извору и резултира губитком физичке егзистенције политичког друштва.

Антрополошка скица политичког паганства

Иако употреба појма антропологије датира још од Аристотела, којим је он означавао проучавање људске духовне природе, антропологија као наука се развија тек у модерној епохи. Под снажним утицајем еволуционистичке филозофске оријентације, доминантне у другој половини деветнаестог века, започињу систематска теренска истраживања „примитивних” племена са циљем да се упозна начин живота у друштвима на нижем степену развоја, те да се, на основу тога, установе научне законитости тог развоја. Осим што су прикази били претежно описног карактера, антрополошка истраживања у том периоду била су лишена политиколошког приступа изучавању тих многобројних егзотичних, у много чему паганских, друштава. (Тед Луелен, 2001: 8)

Паганство у оквиру савремених антрополошких и социолошких концепција. Студија „Отворено друштво и његови непријатељи” (1943), британског филозофа Карла Попера, се може читати као претеча проучавању политичког паганства, иако то није била његова основна замисао. Наиме, у овом делу се Попер бави филозофским идејама које су допринеле појавама модерног тоталитаризма као образаца затвореног друштва. У оквиру приказа

универзалних особина затвореног друштва као један од његових узрока, препознатљивог у политичкој историји света, Попер издваја „трибализам”, као политички облик понашања израстао из племенских облика друштвеног живота у којем се наглашава врховна важност племена без кога индивидуа не представља ништа, дакле, појам сасвим близак политичком паганству.² (Карл Р. Попер, 1993: 23) Из корпуса дела која се баве насиљем у политици својим се значајем издвајају радови Хане Арент, „О насиљу” и „Извори тоталитаризма”, где проблематизује облике тоталитарних владавина које упркос свом отвореном злочиначком карактеру почивају на масовној подршци, а да где год, и кад год завладају почиње разарање саме људске суштине.³ (Хана Арент, 1998) Антрополошки допринос упознавању политичког паганства представља дело америчког антрополога Клифорда Герца „Тумачење култура” (1973), где је, на основу истраживања у више држава „трећег света”, пружио обиље података о томе до каквих политичких ситуација долази, те како се оне решавају, у сусрету „примордијалних чувстава” са модернизацијом политичког амбијента тих друштава. Најконкретније проучавање политичког паганства се налази у делу француског политичког антрополога Пјера Кластера „Археологија насиља: рат примитивних друштава” (1980). Овде Кластер разматра природу примитивних друштава и изводи тврдњу да су то друштва насиља, а да је њихово социјално биће - биће за рат. Из тога проистиче фрагментација примитивног друштва, не као узрок рата већ као његов специфичан циљ и смисао целокупног друштвеног живота примитивних. „Рат је начин живљења, привилегија примитивног друштва док се оно расподељује у једнаке социо-политичке јединице, слободне и независне: ако

² „... покушава да покаже да се ова цивилизација још није у потпуности опоравила од шока свог рођења - преласка из племенског или 'затвореног друштва', са његовом потчињеношћу магичним силама, у 'отворено друштво' које ослобађа критичке моћи човека. Она покушава да покаже да је шок тог преласка један од фактора који је омогућио појаву оних реакционарних покрета који су покушали, и још покушавају, да одбаце цивилизацију и врате се трибализму.”

³ „И ако је истина да се у последњим сценама тоталитаризма појављује апсолутно зло (апсолутно јер се више не може тумачити људски схватљивим мотивима), тачно је исто тако да без њега можда уопште не бисмо истински спознали потпуну природу зла”.

непријатељи не би постојали, требало би их измислити.” (Пјер Кластр, 2002: 202)

Паганство и људска природа. Природа друштвеног живота је неодвојива од утицаја човекове природе, и отуда проистичу три особине сваког друштва: прва је успостављање реда у друштву који подразумева постојање система, различитих елемената тог система и хијерархијски поредак између тих елемената; друга особина је генерисање сила које су против таквог реда услед тензија које продукују несиметрични односи успостављене хијерархије и трећа особина је стална борба између та два концепта. (Жорж Баландје, 1997: 10 - 11) Како деловање човека и друштва које проистиче из свих наведених особина спадају у домен политике, оне се могу разумети као родно место политичке антропологије, научне дисциплине која проучава сферу политичког као пресудну за уређење човековог света, полазећи од тога да је политика иманентна човековом деловању у свим друштвеним формацијама, укључујући ту и оне „најпримитивније” обрасце. (Чедомир Чупић, 2002: 19) Дакле, и паганство је, као пракса разарања и уништавања која се разумева као једна од „супстанцијалних и истинитих импликација” човекове природе, предмет проучавања политичке антропологије.

Паганство и homo politicus. Полазећи од става да су политички односи универзална чињеница, затим објашњењем процеса формирања и трансформације политичких система и компаративним проучавањем различитих израза политичке стварности без временских и просторних ограничења, политичка антропологија дефинише себе као науку која приступа свом предмету усмерена на тоталитет друштвених односа,⁴ (Марк Абелес, 2001: 47) а чији би се крајњи циљ могао одредити као постављање „основа за једну општу теорију о политичком понашању човека”. (Жорж Баландје, 1997: 8) Политичка антропологија у самом приступу проучавању разликује неколико значења која појам политичког садржи од којих нека проистичу из енглеског језика који прави разлику између polity, policy и politics. Тако се мора разликовати проуча-

⁴ „... Залажући се за анализу усмерену на тоталитет друштвених односа, антропологија опозива филозофски приступ који је остао неосетљив на проблем политичких односа у пред-модерним друштвима.”

вање „а) начина на који се организује владавина у људским друштвима; б) типова деловања која се надмећу у управљању јавним пословима; ц) стратегија које проистичу из такмичења појединаца и група. Тој подели ваља додати и политичку свест као још једну четврту категорију: она налаже да се у разматрање узму начини тумачења и оправдавања којима се прибегава у политичком животу”. (Жорж Баландје, 1997: 45)

При анализи политичког паганства, као једног од мноштва ослобађања homo politicus, биће коришћен овај методолошки поступак. Дакле, проучавањем политичког паганства на равни политичке културе, политичке стратегије, политичког деловања и владавине омогућава се стицање пуне слике о облицима његовог испољавања. Поред тога, при формулацији налаза конкретног истраживања као најпогоднији методолошки поступак биће коришћена анализа садржаја.

Природа политичког паганства

Сваки историјски познати облик политичке заједнице па и савремена држава, „проистиче из споре рационализације постојећих политичких структура, испољене у вољи за јединством, у компетентној управи која се позива на изричите прописе, те у тенденцији да се организује свеукупни заједнички живот”. (Жорж Баландје, 1997: 192) Политичко паганство је, због своје утемељености у човековој природи, саставни део „постојећих политичких структура”, али са својом, аутономном, визијом будућности човека и развоја друштва.

Структура политичког паганства. Разоткривање структуре политичког паганства подразумева објашњење смисла политичког паганства, понирање у мотиве који га покрећу, приказ специфичних норми које усваја и општи опис друштвених односа које успоставља у пракси. Тиме се открива структура политичког паганства коју чине: непријатељство према „другима” као основ егзистенције, агресивна мржња, пљачка као основна економска делатност, лењост као пожељно стање духа и рат као стално важећи друштвени однос.

Смисао политичког паганства се огледа на плану политичке егзистенције ових друштава. Политичка власт обезбеђује руко-

вођење над својом територијом гарантујући јединство заједнице. Просторна димензија подразумева политичке односе са другим друштвима који се креирају, због бојазни за сопствену егзистенцију, потпуним искључивањем других. (Чедомир Чупић, 2002: 193) Егзистенција политичког паганства задобија свој израз кроз сукоб и насиље, јер „дефиницијом света и живота као 'вечите борбе' уједно се сугерише и својеврстан излаз: на насиље и борбу, може и мора се одговорити искључиво насиљем и борбом”. (Радивој Степанов, 1995: 88)

Доминантно психолошко својство политичког паганства, које представља покретачку снагу егзистенције ових друштава оствариване кроз насиље и сукоб са „другима”, јесте мржња изражено у тежњи да се уништи „други” који је објект мржње. Уграђена у политичко искуство паганских друштава, мржња се у њима учи и негује. На тај начин мржња се јавља као средство интеграције индивидуа у друштво и начин на који се остварује солидарност заједнице. Друштво интегрисано на основу мржње, испуњавајући својом снагом читав духовни простор, изазива индивидуалну самоувереност и колективно убеђење да се у његовом поседу налазе универзалне вредности, те, да нема „других” свет би био идеалан. Манифестација мржње у политици се огледа у бруталном испољавању насиља, у свесној активности за уништењем непријатеља, међутим, због своје неутољиве жудње за разарањем живота, мржња, пре или касније, уништава и субјект мржње - онога који мрзи. Утолико се психологија политичког паганства може назвати, услед силовитог порицања нагона за животом, сталним предсмртним стањем.

Из таквог схватања сопствене политичке егзистенције се дефинише и примењује једно право које представља битно обележје структуре политичког паганства, а то је право на пљачку, наравно, „других”. Живећи у предсмртном стању, у сталном рату са „другим”, човеков живот има малу вредност. Тада се на индивидуалној равни појављује члан друштва, борац који се, „према логици оваквог схватања борбе, бори да елиминише опасност. Он то не чини због своје властите користи већ за добробит свога колективитета”. (Радивој Степанов, 1995: 86) Тако пљачка постаје призната друштвена вредност и основна економска делатност..

Међутим, из тога проистиче једно друго право које директније доприноси губитку физичке егзистенције друштва: право на нерад. Наиме, рат и пљачку политичко паганство види као сврсисходан рад, а у ствари представља илузију његове сврсисходности: њиме се остварује остварено и узима узето, односно њиме се ништа не остварује и ништа не узима. Лењост која пасивизира човека поставља равнодушност и немар као највиши циљ егзистенције, и стога се препознаје као битно структурно обележје политичког паганства.

Свака власт функционише на основу апсорбоване моћи.⁵ (Чедомир Чупић, 2002: 166) Моћ не захтева оправдање зато што представља део природе људског друштва. Праксу политичког паганства треба разумети као испољавање легитимне моћи кроз насиље, али не као крајњи вид испољавања, већ управо супротно као први, основни, егзистенцијални политички избор. Политичко паганство се на тај начин показује као гола деструкција моћи, а због своје унутрашње структуре потпуно неспособно да моћ регенерише. У том смислу, пракса политичког паганства није само рат као сукоб са „другим”, него и ратовање против моћи као људског производа на којем је заснован ред у друштву и његова политичка егзистенција (ма који ред, ма којег друштва).

Феноменологија политичког паганства

„Затворено друштво” као образац политичке културе. Политичко паганство као образац политичке културе и/или тип политичког мишљења се може посматрати из три различита али међусобно повезана угла: историјског, антрополошког и социолошког.

Историјски посматрано политичко паганство представља архаичан културни образац који је постепено ревалоризован усвајањем нових вредности до којих је човек долазио у развоју сопственог света. У том смислу политичко паганство је један од почетних стадијума у развоју политичке културе. У антрополошком смислу политичко паганство представља културни образац

⁵ „Моћ (power) одговара људској способности не само деловања већ заједничког деловања. Она никад није својина неког појединца, већ припада некој групи и траје само дотле док се група држи заједно”.

који је утемељен у људској природи и на основу тога увек присутан елемент политичке културе. Паганство је израз исконског нагона за сигурношћу која се остварује у племенском јединству. Да би политичко друштво осмислило своју егзистенцију, неопходно је разликовати се од „другог” који се доживљава као странац и непријатељ. Политичко паганство је, у најкраћем, у људској природи укорењен културни образац који у „другима” види само себе: непријатеља. У социолошком кључу, паганска политичка култура је иманентна првим категоријама унутар класичних социолошких дихотомија: заједница и друштво, механичка и органска солидарност, рурално и урбано, традиционализам и модерност. Политичко паганство се препознаје као образац политичке културе који „тежи да очува оне вредности, оне начине решавања друштвених и културних питања који су највише били потврђивани у прошлости”. (Жорж Баландје, 1997: 228) Дакле, социологија разуме паганску политичку културу као деструкцију сваке друштвене промене засноване на злоупотреби човековог разума.

„Јединством до победе” као политичка стратегија. У егзистенцијалном смислу, као максимално рационализован, основни идеал политичког паганства је остваривање општег добра и колективне среће постизањем унутрашњег јединства политичке заједнице у највећој могућој мери. Оно се постиже истицањем различитости у односу на „друге” и потенцирањем на сличностима унутар чланова заједнице (крв, раса, језик, место, религија, традиција, политичко искуство, начин привређивања). У оствареном јединству, дакле у деоби заједничке судбине, политичко друштво налази снагу за остварење сопствених циљева (заједно смо јачи), а чланови заједнице неопходну сигурност (шта се дешава „мојима”, дешава се и мени). Битна димензија стратегије политичког паганства је начин на који се ова уписује у вредносни код политичког друштва. Будући да је политичко паганство обележено снажним емоцијама, дакле на ниском степену рационализације, неопходно јединство политичког друштва се остварује посредством ритуалних окупљања којима доминира екстатична евокација ратничке прошлости. Победа је живот, а смрт је свето жртвовање. Како је дејство архаизације политичке стварности веома снажно, имајући у виду да је плод концентracије емоција и трансa, стратегија политичког паганства се кроз постигнуто јединство заједнице

испољава на екстремно еуфоричан начин. (Јелена Ђорђевић, 1993: 1024)

Рат као политичко деловање. Атрактивност политичког паганства се заснива у његовој способности да на ефикасан начин оствари увек сањано јединство политичког друштва, као и да манифестацијом снаге проистеклом из тог јединства омогући његово одржање у тако успостављеном реду. Како је остварено јединство увек племенско јединство, непријатељство према „другима” постаје фундаментални принцип егзистенције политичког паганства,⁶ (Радомир Константиновић, 1981: 39) а насиље тада природно постаје, као ефектан начин одбране сигурности друштва, његово еминентно политичко деловање. У политичком паганству не постоји разлика између спремности политичког друштва на примену силе од примене силе у односима са другим политичким друштвима. Ратнички принцип политичког деловања се манифестује увек и свуда присутном агресивношћу. Сила се овде јавља као најјачи аргумент у комуникацији са другима и једини којим се решавају проблеми који проистичу из саме динамичке природе човековог живота: „Онај тко носи оружје признаје као политички равног само онога тко је способан носити оружје”. (Max Weber, 1999: 70) Отуда се рат политичког паганства јавља као рат без посебног политичког интереса, рат по сваку цену.

Тоталитаризам као начин владавине. Тоталитаризам је моралност политичког паганства. (Карл Р. Попер, 1993: 151) Критеријум моралности је интерес јединства друштва: добрим се сматра само оно што је у интересу сопствене групе, племена или политичког друштва. Таква моралност имплицира да јединствено политичко друштво не може никада да погрешити у било којој својој акцији, све док је снажно; тако политичко друштво има право да чини насиље над својим члановима ако то појачава његову снагу, као и да нападне друге уколико то не слаби његову унутрашњу моћ. Владавина политичког паганства се одликује својеврсном технологијом срозавања нивоа постојања човека укидањем

⁶ „Нужност мржње је овде нужност појединачно-временске свести нес-појиве са идеалном љубављу идеалног јединства, израз страха ове појединачне свести од себе саме, која се осећа као кривац, у отпадништву од сањаног јединства изгубљеног света”.

разума као потенцијалном претњом по остварено јединство друштва. На тај се начин постиже да човек политички учествује у друштву само посредством биолошког дела своје природе. (Радиој Степанов, 1995: 73) Међутим, због осећања властите рањивости⁷ (Жорж Баландје, 1997: 150), а и због одржања сопствене доминације у друштву, политичко паганство се према човековом разуму односи као према непријатељу, те се његова владавина може разумети као насиље над неумољивим процесом рационализације постојећих политичких структура. Како о томе говори идеолог отвореног друштва: „За оне који су јели с дрвета знања, рај је изгубљен. Што више покушавамо да се вратимо у херојско доба трибализма, сигурно стижемо до Инквизиције, Тајне полиције и романтизованог разбојништва. Почињући с гушењем разума и истине, морамо завршити са најбруталнијом деструкцијом свега што је људско. Нема повратка хармоничном стању природе. Ако се вратимо натраг, морамо прећи цео пут, морамо се вратити зврима”. (Карл Р. Попер, 1993: 259)

Политичко паганство као модерни феномен. Модерно доба је поред хуманизације људских односа, развоја науке, технологије и демократских политичких институција, супротно очекивањима, са собом донело и нове, разорније облике деструкције човековог живота и производа човекове делатности. У том смислу, два политичка покрета двадесетог века се издвајају по резултатима на основу којих ће трајно остати убележени у људској политичкој меморији: нацизам и комунизам. Осим разорног дејства у политичкој пракси, посматраних кроз немачки Трећи рајх и бољшевизам Совјетског Савеза, политичко паганство, као заједнички именоватељ ових двају политика, се огледа у чињеници да су политичке империје, настале услед деловања ових покрета, окончале своју политичку егзистенцију.

Прва заједничка особина нацифашизма и бољшевичког комунизма јесте њихова одређеност идеологијама са јасно израженом тежњом освајања неупитне власти. У оба политичка покрета

⁷ „Ordo rerum i ordo hominum бивају угрожени од стране ентропије, од стране деструктивних сила које носе у себи, од истрошености механизма који их одржавају. Сва друштва, чак и она која изгледају најнепроменљивија, опседнута су осећањем властите рањивости”.

се остваривање јединства политичког друштва види као нужност. Код нацизма се јединство заснива на заједничком расном и националном пореклу (идеологија крви и тла) а у комунизму се јединство базира на класној идентификацији огромне већине чланова друштва који се унутар капиталистичког моделирања друштвених односа налазе у подређеном положају (пролетери свих земаља...). Емоције овде имају политичку употребу ради ефектнијег постизања политичких циљева. У нацизму се мрзе Јевреји, Роми као и свака „другачијо” политичкој заједници а у комунизму буржуји, кулаци и они који на било који начин изражавају сагласност са тиме. Масовна егзалтација политичким симболима (кукасти крст, срп и чекић) изражавана на скуповима (војне параде, масовни митинзи) представљају ритуално испољавање јединства политичког друштва а својим снажним дејством показује се спремност на политичку акцију. Осим тога, и у нацизму и у комунизму је препознатљив пагански презир према раду као рационалној, сврсисходној човековој делатности. Човеков рад је унутар ових друштвених система схваћен као политичка активност (масовне радне акције, петолетке) у функцији остваривања политичких циљева.

Историјска анализа нацистичког и комунистичког покрета, поред многих различитости, указује на насиље као њихову заједничку особину. Насиље се прво манифестује у деструкцији дотадашњег политичког система (паљење Рајхстага, Октобарска револуција), потом се сила примењује над свима онима који заступају другачије политичко мишљење и деловање (укидање свих политичких партија, ликвидација неистомишљеника), да би се након преузимања потпуне политичке доминације у друштву насилно политичко деловање претворило у стање сталног ратовања са „другима” (освајања суседа, светски рат, хладни рат).

Најзад, историјска сведочанства о тоталитарној власти унутар нацистичког и бољшевичко-комунистичког политичког система представљају допринос модерног доба паганској деструкцији човековог живота. Формирањем политичких институција (логори, масовна погубљења, гулази), чија је основна делатност примена бруталног насиља, потпуно се открива паганска природа ових политичких система.

Политичко паганство Срба

Узроци. Скицирање политичке меморије Срба има за циљ да прикаже оне историјске процесе, чињенице и околности које су формирали политичко биће Срба тако да појава политичког паганства на прагу двадесет првог века постане стварност. Карактер политичке културе Срба ће овде бити представљен преко доминантне перцепције четири угаоне тачке: религије, сеоба, ратничког искуства и односа према власти.

Порекло паганства у култури Срба, а тиме и порекло политичког паганства ће бити описано освртом на развој религиозности код Срба. Након сталног насељавања и прихватања хришћанства спори процес његовог ширења и усвајање вредности које оно промовише бива прекинуто „доласком Турака” (четрнаести век). Да би одбранили од наступајуће другачије религије сопствену индивидуалност, верско уверење и културну особеност, Срби у своју хришћанску религиозност увршћују многе обичаје, веровања и навике заостале из паганских времена, тако да српско православље задобија карактер народне религије а српска црква, као једини заступник политичких интереса Срба, постаје народна црква. (Никола Дуганџија, 1983: 177) Услед вишевековног истрајавања таквог стања, ова појава сурогата религиозности (хришћанство са интегрисаним елементима паганства), улази у народну традицију а склоност прихватању различитих религијских сурогата постаје део националног идентитета и политичке културе.⁸ (Веселин Чајкановић, 1994) Дакле, у одсуству снажно утемељене хришћанско - православне религиозности, Срби су ту празнину у другој половини двадесетог века попуњавали прихватањем снажних по-

⁸ „Наш народ има чудну религију: интелигенција је, углавном, или потпуно апатична или кроз ирелигиозна; народна маса је, исто тако, или апатична или фетиш. Наши погребни и свадбени обичаји пренесени су, непромењени и недирнути, још из бронзаног доба. Кад се све сабере ми имамо не праву религију него суперстицију. Да ли је овај недостатак праве религије имао као последицу извесну моралну неосетљивост и незрелост, на коју се многи туже, или је све ово нетачно, о томе не говорим, премда је несумњиво дужност интелигентног дела нашег друштва да испита да ли то стоји једно с другим у узрочној вези”.

литичких идеологија: после другог светског рата комунизам,⁹ (Јаков Јукић, 1991: 209) а након његовог краха крајем осамдесетих, национализам.¹⁰ (Владета Јеротић, 1999: 60)

Незаобилазан чинилац политичке меморије Срба су његове сеобе. Сви Срби су „однекуд”. Општи узрок сеоба је незадовољство стварношћу у којој се живи: нема сеоба из обести. (Јован Цвијић, 1991: 141) Међутим, уместо да се сеобе схвате као израз политичког рационализма којом се настављала борба за очување и просперитет егзистенције самог политичког друштва, оне су у политичку меморију Срба уписују као низ политичких пораза. Наиме, чувајући свој политички идентитет од једних, Срби су насељавали територије са другим народима који су, исто тако, имали другачију или културу, или религију, или језик, а у неким случајевима све заједно. За паганско политичко биће то значи да је цена опстанка плаћена губитком племенског јединства као идеала паганског друштва.

Међу Србима је усмено предање значајан комуникацијски образац путем којег су се усвајала сазнања о сопственој прошлости, а то је последицало митологизованом представом о сопственој историји, што битно умањује степен рационалног тумачења историјских чињеница. Тако су ратнички успеси Срба глорификовани, при чему се истиче храброст, неустрашивост и поседовање непријатељу непознатих ратних вештина, а ратнички неуспеси се нису разумевали као политички порази већ као свесно жртвовање. Ратни порази су тиме избрисани из политичке историје. Тако се у политичку културу Срба уградио пагански мит о ратној непобедивости сачињен од славних победа и исто тако славних жртви без којих победа није могућа. (Иван Чоловић, 2000: 127-148)

⁹ „У том смислу марксизам обавља незамјењиву религијску функцију и његова учинковитост има религијско обиљежје. Али то је карикирана религија, прожета злом вјером, јер своју пролазну земаљску есхатологију покушава приказати као знанствено постигнуће, што религијска учења никад не чине.”

¹⁰ „...,српски народ и српска нација присвајају атрибуте религије, нација се обоготворава и замењује Бога. Бог тако опет постаје племенски бог, као у давна и дуга паганска времена, он служи у борби против других народа, крв и језик се апсолутизирају.”

Присуство туђинске тираније као облика политичке власти у феудалној Србији под турском доминацијом, продуковао је међу Србима однос према ауторитету власти, чија је посебност та да је обојен снажним личним емоцијама, наравно негативног карактера. Осим тога, током векова турске доминације важним делом српске политичке културе је постао тип поданичког менталитета којег Јован Цвијић назива „рајинске особине”. Своје порекло и дуго опстојавање овај тип односа према власти налази у својој вековној функционалности, јер је у датим околностима представљао начин преживљавања и одбране од тираније политичке власти, а саставни део тог односа представљају и, током дугог времена изграђени, разноврсни механизми изигравања и варања политичке власти. (Јован Цвијић, 1991: 408-409)

Услови. Скица социјално-политичког амбијента представља приказ услова који су омогућили појаву политичког паганства код Срба. Не пристајући да се политички интегрише са осталим комунистичким државама насталим након другог светског рата на челу са Совјетским Савезом, Титова Југославија се изборила за повлаштен међународни положај „трећег” који користи судар двају супротстављених светова: источног, комунистичког и западног, капиталистичког. Управо тај повлаштен положај, базиран на самостално изабраном путу у комунизам преко самоуправног социјализма, и лишен основних недостатака и једног (затвореност) и другог (социјална неизвесност) света, послужио је за ширење и усвајање веровања међу грађанима Југославије да се у постојећој држави живи у најбољем од свих могућих светова. На спољно-политичкој равни средином осамдесетих започиње крај напетости између два супротстављена војна и политичка блока, што се одражава променом међународних односа у којима је Југославија имала повлаштен положај. Појава „перестројке” у Совјетском Савезу означила је технолошко и економско заостајање комунистичког света, чиме је признат његов пораз у хладном рату, а тај процес је дефинитивно окончан крајем деценије губитком политичке власти комунистичких партија у свим земљама источне Европе. (Ненад Димитријевић, 2001: 75)

„Сви Срби у једној држави” Идеолошко исходиште модерног политичког паганства Срба се налази у, средином осамдесе-

тих година прошлога века, обновљеној политичкој идеји „да сви Срби живе у једној држави”. Дешава се то у време у којем федерална конституција Југославије омогућава повећавање државне суверености појединих република, па и покрајина, што је произвело све отвореније супротстављање појединачних националних интереса, а као највећи проблем у први план избија преуређење заједничке државе. У таквом политичком контексту обнављање политичке идеје о којој је овде реч своје порекло налази у различитом доживљају заједничке државе од стране Срба у односу на друге југословенске нације. Наиме, Срби су доживљавали Југославију као политичку верификацију ратних победа у оба светска рата и валоризацију, несумњиво највећих, жртви које је тада поднео српски народ. Дакле, Југославија је држава у којој је остварен политички циљ формулисан у деветнаестом веку да сви Срби живе у једној држави. Због тога су је Срби схватили као сопствено политичко дело, а тиме се и сама идеја дубоко укоренила у српско политичко биће. У политичко-антрополошком смислу територију Југославије су сматрали потпуно својим, заслуженим поседом.¹¹ (Борислав Михајловић Михиз, 1994: 182-185)

¹¹ „До Берлинског конгреса постојале су само три словенске државе, једна руска и две српске. Збрисан са историјске позорнице као самосталан чинилац падом своје средњовековне државе, подељен између две многовековне империје, Аустрије и Турске, готово без градског становника и писменог човека, српски народ у Београдском пашалуку први је од балканских народа прегао да створи своју државу. Стварајући је кроз два узастопна устанка и шест ратова, он је паралелно развијао и осећање те државе као драгоцене творевине, као заједнички политички израз своје егзистенције, као суму својих историјских, духовних и моралних прегнућа... Јер та држава коју (...) народ осећа као своју и неприкосновену, пролазећи кроз почетне муке свих нових држава, самовоље једнога кнеза, уставне борбе, државне и династичке ударе, источњачку корупцију, борбу за политичке, грађанске и личне слободе и напоре за владавину права, избила је, почетком овог века, до цивилизацијског степена уставне монархије, грађанске демократије и парламентарног система... За то време код Словенаца, Хрвата и Срба пречана осећање државе је било, да крајње симплификујем ствар, дијаметрално супротно. Живећи у туђој држави, са центрима одлучивања ван корпуса свог националног бића, национално ограничавани, угрожавани, па и опресирани, развили су снажне и спасоносне инстинкте националног самоодржања. У централној држави се природно видео антагониста, па и непријатељ... Та два битно различита схватања државе продужиће се и перпетуисати у обе Југославије.”

Пун замах у политичком животу Срба идеја задобија тек када бива прихваћена од стране великог броја чланова Савеза комуниста, нарочито након политичких борби унутар српског руководства, вођених током '86. и '87. године, када заступници политичке идеје „да сви Срби живе у једној држави”, преузимају доминацију у партији, а убрзо потом и у републичкој власти. Од тада, тај политички покрет персонификује Слободан Милошевић, у то време председник председништва СК Србије, а убрзо потом и неспорни лидер читавог покрета. (Роберт Томас, 2002: 63-4)

„*Само слога Србина спасава*” Стратегија српске политике је била подређена циљу очувања заједничке државе Југославије, а била је заснована на поштовању принципа „један човек, један глас”, као темељног демократског начела. Будући да је био бројчано доминантан, порука митологеме „само слога Србина спасава” усвојена је као неопходно политичко средство за решање проблема које је наступајућа криза носила са собом. Користећи механизме којима је власт располагала, пре свега медије, чији је утицај на јавно мњење био веома снажан, извршена је хомогенизација Срба као политичког субјекта. То је постигнуто за непуне две године, од септембра '87. године (VIII седница ЦКСК Србије), до митинга на Газиместану крајем јуна '89. године. На тај начин постигнут је пагански идеал племенског јединства.

„*Народ у Србији је ове године постао свестан нужности своје међусобне слоге као неопходног услова за свој садашњи живот и даљи развој. Уверен сам да ће та свест о слози и јединству омогућити Србији не само да функционише као држава, већ да функционише као успешна држава. Зато и мислим да то има смисла рећи баш овде на Косову где је неслога једном трагично и за векове уназад ила и угрозила Србију и где обновљена слога може да је унапреди и да јој врати достојанство... Косовска битка садржи у себи још један велики симбол. То је симбол јунаштва. Њему су посвећене песме, игре, литература и историја. Косовско јунаштво већ шест векова инспирише наше стваралаштво, храни наш понос, не да нам да заборавимо да смо једном били војска велика, храбра и поносита, једна од ретких која је у губитку остала непоражена. Шест векова касније, данас, опет смо у биткама, и пред биткама. Оне нису оружане, мада и такве још нису*

искључене. Али без обзира какве да су, оне, битке, не могу се добити без одлучности, храбрости и пожртвованости.”¹² (Слободан Милошевић, 2001: 8-9)

Метод, који је коришћен да би се постигло сањано јединство политичке заједнице, указује на политичко паганство: организована масовна окупљања грађана који су вршили политички притисак против „однарођеног” руководства, уз позивање на славу заједничку, нарочито ратничку, прошлост и указивање на тренутну колективну угроженост. (Иван Чоловић, 2000: 23-38) Брзина и снажан занос који је пратио постизање племенског јединства упућује на закључак да је тај политички покрет задобио обресе једне политичке религије. (Јелена Ђорђевић, 1997: 165) Пагански карактер тог веровања могао се препознати и у категоријно понављаном захтеву „Не дамо Југославију”, који су на тим скуповима Срби изрицали као религиозни завет, коришћен у контексту (паганског) одбијања неминовних друштвених промена.

Посебан израз паганског разумевања сопственог политичког окружења и промена које су у том окружењу настајале (рушење берлинског зида, европске интеграције) препознаје се у доминантној перцепцији Срба који су, остваривши политичко јединство и уверени у сопствену савршеност, спољне утицаје изазване тим променама сматрали за непотребан вишак са непријатељским намерама.

„*Као што смо Стаљину одбили увезени социјализам, тако и даље нико не треба да нам увози туђу демократију. Нарочито не треба да нам је увози преко потплаћених 'демократа' или преко политичких притисака и претњи. Никога туђа демократија неће усрећити. А за ове три године смо показали да сами умемо да се боримо за демократију и правду за све људе и народе који у нашој републици живе. Па чак и да није тако, о Србији нико изван Србије, никакве спољне силе и арбитри неће одлучивати. У Србији ће бити онако како одлуче грађани Србије и никако другачије неће бити... Србија је прва социјалистичка земља која је започела програм великих социјалних реформи. Прва која се сукобила са бирократизмом и опортунизмом у својој средини. Прва у*

¹² Митинг на Газиместану, поводом прославе шестсто година од Косовске битке.

којој су се на опредељењу за реформу заједно нашли народ и руководство. Прва која се определила за нову фазу социјализма као друштва богатог и демократског. Талас великих и позитивних друштвених промена у социјализму почео је у Србији. Према томе немамо ми на кога да се угледамо. Могу други, ако су у стању, да се угледају на нас.”¹³ (Слободан Милошевић, 2001: 20-1)

„Шта Срби добију у рату изгубе у миру” Анализа политичког деловања српске политике представља приказ донетих и спроведених политичких одлука у периоду који је предмет овога рада и то избором оних поступања, који представљају парадигматичне манифестације политичког паганства.

Први у хронолошком низу догађаја који заслужују пажњу овог огледа јесу, већ помињани, избори одржани у децембру '89 године. То је време у којем је већ постало извесно да источноевропске државе приступају коренитој промени политичког система, прихватајући парламентарну демократију и вишестраначке изборе као његов основ. А српско руководство, ценећи да има огромну подршку грађана за промовисане политичке циљеве, расписује изборе на којима се у ствари не бира већ гласа, јер сви кандидати су потицали из исте политичке структуре, оне која је у Србији већ имала власт. Тако су Савез комуниста Србије, као једина постојећа политичка партија и њен политички лидер Слободан Милошевић, тада задобили плебисцитарну подршку Срба за свој политички пројекат. Била је то политичка верификација паганског јединства српског друштва и слике о сопственом савршенству.

„Пред нама су нова Југославија и нови социјализам... И зато нема никакве основе за стављање знака једнакости између догађаја у Југославији и догађаја у другим социјалистичким земљама. Они руше данас један свет који смо ми срушили још 1948. године. Они тај свет руше теже, јер је дуже трајао, а многи су га и дуже мрзели, не само зато што су њиме били незадовољни већ и зато што га нису сами изабрали. Ми Југословени смо своју земљу градили увек сами. Пошто нам је нико са стране није гра-

¹³ Говор у СО Панчево, 11.5.1990.

дио, неће је нико са стране ни рушити. Бар ми то нећемо дати.”¹⁴ (Слободан Милошевић, 2001: 16)

Паганска занесеност српске политике се истицала у сталном позивању на бројчану доминацију, из чега произлази и евентуална војна премоћ Срба над осталим југословенским народима, што је чинило темељ вере у могућност остварења прокламованих политичких циљева.

„Опасност од распада Југославије куца на наша врата... Истовремено, насиље над деловима српског народа изван Србије нећемо допустити. А ако се ипак нађу снаге спремне и на такве потезе, мораће саме да носе одговорност за последице са којима ће се суочити. Над српским народом, једноставно, такво насиље више нико не може да оствари. Српски народ је кроз своју историју много уложио у формирање Југославије. Природно је и логично да тешко може да прихвати да тај улог и труд оду низ мутну воду.”¹⁵ (Слободан Милошевић, 2001: 37)

Друга политичка одлука српског руководства која својим значајем заслужује да буде предмет анализе политичког деловања Срба у последњој деценији двадесетог века, јесте одлука о одбијању потписивања „хашког документа” који је понуђен '91. године од стране овлашћених представника Европске заједнице, а који је имао за циљ заустављање већ распламсалих оружаних сукоба у Хрватској и коначан расплет политичке кризе у Југославији. Да би се спречила ескалација рата, под покровитељством ЕЗ у септембру '91. године сазвана је мировна конференција са седиштем у Хагу (Холандија), на којој је понуђен документ, који је предвиђао мирно раздруживање југословенских република, уз висок степен заштите значајних мањина које остају да живе изван матичних република. Споразум је требао бити прихваћен консензусом, а његово спровођење је гарантовао ауторитет Европске заједнице. Сви председници југословенских република су након упознавања са документом споразум потписали, осим српског. Та политичка одлука, уз аргументацију којом је поткрепљена, представља експлозију политичког паганства, кондензованог у ставу: „не

¹⁴ Говор на ванредном 14. конгресу СКЈ, 22. 1.1990.

¹⁵ Говор при посети рударско-топионичком басену Бор, 2.11.1990.

може се једна држава (Југославија) укинути потезом пера"! Тада је огромна већина Срба подржавала тај став, а шта су заправо мислили о томе како се државе укидају показали су догађаји који су потом уследили.

„*Волим и ја вас*”. Откривање природе власти у Србији деведесетих година прошлога века, на крају овог огледа, треба да укаже на присуство политичког паганства у начину на који је та власт организована и спровођена. (Слободан Антонић, 1995)

Иако у нужди, услед снажних притисака стране а и унутрашње политичке јавности, српска власт уводи вишестраначки политички систем. При томе, једну од основних тековина тог система, слободно изражавање политичког мишљења и на основу тога слободно удруживање, сматра за појаву која угрожава остварено племенско јединство Срба. Наиме, термин „издајник” постаје обележје свих оних који се супротстављају политици власти.

„*Политичке странке које су спремне да тргују територијом Србије, њеном економском и политичком самосталношћу, које могу да увуку народ у грађански рат, нису никакве политичке партије које се тобоже слободно организују у условима вишестраначког система, већ у најбољем случају групе неодговорних појединаца које су својим личним интересима спремне да жртвују интересе свог народа. А да не кажем да су неки и издајници свог народа који траже и добијају материјалну и политичку подршку изван Србије, да би је, увлачећи њене грађане у међусобни сукоб, ликвидирали.*”¹⁶ (Слободан Милошевић, 2001: 20)

Читавим током владавине коришћени су сви постојећи механизми (уцене, подметања и повремено насиље над опозицијом) да се демократски освојена власт учини апсолутном. Снажна манифестација политичког паганства српске власти јесте одбијање да се прихвати пораз на локалним изборима 1996. године у свим већим општинама у Србији, јер је тиме била, по утиску власти, угрожена апсолутност те владавине. Тек након тромесечног упорног протеста грађана, студената и тадашње опозиције, власт признаје пораз.

На крају, анализа владавине током бомбардовања Србије, када је увођењем ванредног стања суспендовано редовно одвијање политичког живота, уведена апсолутна контрола свих медија, ограничена слобода кретања а свакодневни живот био под огромним утицајем органа власти, указује да је ратно стање заправо представљало природан амбијент владавине српског политичког паганства у којем се, у поређењу са мирнодопским стањем, оно неупоредиво боље сналазило. То потврђују појаве које су се тада дале препознати: приметно виши квалитет функционисања органа власти у ограниченим условима друштвеног живота, затим уживање у племенској самодопадности због поново оствареног јединства услед деобе лоше заједничке судбине изражаваног на ритуалним окупљањима (певање на трговима, чувари мостова), као и самоувереност власти у исправност своје политике која је довела читаво политичко друштво у ситуацију у којој су животи чланова заједнице спремни на жртвовање ради остваривања политичких циљева, чиме је основно људско право - право на живот - потпуно обезвређено. „Сведен на борбу за голи опстанак, људски живот је добио редукован вид, без смисла за игру, осмех и шарм, а неостварен стваралачки потенцијал ослобађао се у агресији, деструкцији и самодеструкцији као начину испољавања нетолерантности, зависти и мржње према другом.” (Бојан Јовановић, 2002: 12)

Закључак

Овај оглед о политичком паганству јесте покушај да се обухвати или бар прида прави значај различитим узроцима српске стварности деведесетих, који потичу из различитих теоријских перспектива. Наиме, та објашњења се разликују у односу на покрло узрочника којима дају примат. Постоје објашњења по којима је главни узрок српске хаварије националистичка хистерија, као и она по којима је главни узрок комунистичко наслеђе српског вођства у том периоду или нека по којима су тадашња дешавања условљена ширим сплетом лоших историјских околности. Такође, постоје објашњења по којима главни узрок треба тражити у глобалној међународној политици и прекомпозицији светске политичке моћи, као и она која примат међу узроцима дају аутократској владавини режима Слободана Милошевића. Заједничка

¹⁶ Говор у СО Панчево 11.5.1990.

карактеристика свих ових објашњења јесте да сви ти узроци имају значај, али пренаглашавање једног од њих на рачун осталих не представља допринос сазнавању пуне истине о периоду, који ће снагом догађаја и њихових последица оставити трајан печат у колективној политичкој меморији Срба. Утолико овај оглед о политичком паганству, као довољно широком појму да својим обимом обухвати све поменуте узрочнике, представља покушај изоштравања комплетне слике о политичким догађајима у поменутом времену, али тако да сваки од узрочника заузме место које му припада.

На крају, потпуно уважавајући комплексност друштвене стварности, па тако и српске с краја прошлог века, дакле без амбиције да се понуди комплетан одговор на питања о том времену, закључке и аргументе који се налазе о овом огледу, а односе се на то да је политичко паганство свеобухватан узрок српске друштвене стварности с краја прошлог века, треба схватити као основ за размишљање и постављање нових питања на путу до истине, а ако у томе успе, тада ће овај рад испунити постављени циљ.

Литература:

- Абелес, Марк (2001), *Антропологија државе*, Чигоја штампа, Београд,
 Арент, Хана (1998), *Извори тоталитаризма*, Феминистичка издавачка кућа, Београд,
 Арент, Хана (2002), *О насиљу* у: Чедомир Чупић, *Политичка антропологија: хрестоматија*,
 Антонић, Слободан (1995), *Влада Слободана Милошевића: покушај типолошког одређења*, Српска политичка мисао 1,
 Баландје, Жорж (1997), *Политичка антропологија*, Чигоја штампа, Беог.
 Димитријевић, Ненад (2001), *Случај Југославија*, Самиздат Б92, Београд,
 Дуганчија, Никола (1983), *Религија и нација*, Центар за културну делатност, Загреб,
 Ђорђевић, Јелена (1997), *Политичке светковине и ритуали*, Досије, Београд,
 Ђорђевић, Јелена (1993), Ритуал, у: *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд,
 Јеротић, Владета (1999), *Вера и нација*, Арс Либри, Београд,
 Јовановић, Бојан (2002), *Клопка за душу*, Стулос, Нови Сад,

- Јукић, Јаков (1991), *Будућност религије*, Матица Хрватска, Сплит,
 Кластр, Пјер (2002), *Археологија насиља: рат примитивних друштава*, у: Чедомир Чупић, *Политичка антропологија: хрестоматија*, Факултет политичких наука Универзитета, Београд,
 Константиновић, Радомир (1981), *Философија паланке*, Нолит, Београд,
 Луелен, Тед (2001), *Увод у политичку антропологију*, Градац, Чачак,
 Матић, Милан (1995), *О разарању етоса и политичком паганизму*, Српска политичка мисао, бр. 4. Београд,
 Милошевић, Слободан (2001), *Од Газиместана до Шевенингена*, Харпром, Београд,
 Михајловић, Борислав Михиз (1994), *Казивања и указивања*, БИГЗ, Бг.
 Попер, Карл Р. (1993), *Отворено друштво и његови непријатељи*, БИГЗ, Београд,
 Степанов, Радивој (1995), *Мит и тоталитаризам*, Филозофски факултет, Катедра за социологију, Нови Сад,
 Томас, Роберт (2002), *Србија под Милошевићем*, Самиздат Б92, Београд,
 Цвијић, Јован (1991), *Балканско полуострво*, Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд,
 Чајкановић, Веселин (1994), *Стара српска религија и митологија*, Сабрана дела, књига пета, СКЗ-БИГЗ-Просвета-Партенон, Београд,
 Чоловић, Иван (2000), *Бордел ратника*, Библиотека ХХ век, Београд,
 Чупић, Чедомир (2001), *Политика и зло*, Чигоја штампа, Београд,
 Чупић, Чедомир (2002), *Политичка антропологија: хрестоматија*, Чигоја штампа, Београд,
 Факултет политичких наука Универзитета, Београд,
 Weber, Max (1999), *Власт и политика*, Наклада Јесенски и Турк, Загреб,

Summary: Work to study political paganism with support instrument political anthropology which to enable the best theoretical admission this theme. First part the work to contain explanation antropological admission theme, and political-antropological method which used. In the second part to expose nature politikal paganism across his structure, form to show and like phenomenon modern age. Third part is concrete research inside serbian political society at finish twenty century and attempts to contribute in quest of causes political and social destruction Serbs in this period.

Keywords: politics, paganism, Serbs, rule, war